

*Логінова Н. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики**Національної академії Державної прикордонної служби імені Богдана Хмельницького*

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ СУДДІ: ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті розглядається поняття дискреційних повноважень судді: правові та моральні аспекти. Звертається увага на внутрішнє переконання, і суддівський розсуд, як елементи оцінки доказів.

Ключові слова: суддівський розсуд, дискреція, суддя, моральні погляди, внутрішнє переконання.

Постановка проблеми. Етичні аспекти професійної діяльності судді періодично стають об'єктом уваги вчених і практиків. Розсуд припускає використання в прийнятті рішень етичних поглядів судді, тому звернення до проблем використання суддею при здійсненні правосуддя й за його межами моральних категорій є необхідним.

У недавньому минулому доктрина суддівського розсуду, втім, як і розсуду в інших сферах правозастосовчої діяльності, піддавалася ідеологічній критиці, а реалізація її відкидалася.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Теоретико-концептуальну базу склали праці таких вчених-цивілістів як С.С. Алексєєв, В.Г. Антропов, А.Т. Бонер, М.И. Брагинский, С.Н. Братусь, Е.В. Васильковський, В.В. Вітрянский, Г.В.Ф. Гегель, А.Х. Гольмстен, М.А. Гурвич, В.М. Жуйков, Н.Б. Зейдер, А.К. Кац, Т. Кашанина, А.Ф. Клейнман, К.І. Комісаров, І.П. Малінова, Б.Т. Матюшин, К. Малишев, С. Муромцев, П.Е. Недбайло, С.В. Пахман, П.Ф. Пашкевич, І.А. Покровский, І.В. Решетникова, В.А. Рязановський, Е.А. Суханов, М.К. Треушников, А.В. Цихоцкий, Н.А.Чечіна, Г.Ф. Шершеневич, А.И. Экимов, В.В. Ярков.

Метою статті є обґрунтування дискреційних повноважень судді: правові та моральні аспекти.

За справедливим зауваженням М.В. Баглая, розсуд існував і тоді, а особливо необхідним став зараз, «але ніхто, на жаль, не спромігся написати про нього, щоб допомогти нашим суддям вміло користуватися цим складним інструментом».

Виклад основного матеріалу. У багатьох випадках походження дискреції пов'язують із латинським словом *discretion*, що на латині означає «розподіл» 1, чи французьким еквівалентом *discretionnaire* – «залежний від власного розсуду» 2. Попри те, на наше глибоке переконання, найбільш повно зрозуміти природу та сучасне значення дискреції можна, звернувшись до англійського варіанту цього терміну. «Discretion – 1) свобода розсуду; 2) здоровий глузд».

Тому, на наш погляд, дискреція передбачає одразу дві складові – вольову, яка включає в себе вільний розсуд, і інтелектуальну (морально-правову), яка означає використання дискреційних повноважень «за здоровим глуздом». Своєрідним компенсатором цього «здорового глузду» в європейській країнах є наявні конституційні традиції та звичаї, які не дозволяють посадовій особі при реалізації дискреційних повноважень спиратись виключно на внутрішню мотивацію. Загалом, ефективно інститут дискреційних повноважень може існувати за наявності одразу таких трьох явищ – конституційної відповідальності вищих органів влади за прийняття ними рішення, довіри між інституціями влади, втрата якої веде до зміни персонального складу цих інституцій, та стійких конституційних традицій [1, с. 48].

З цього приводу Б.М. Лазарев писав: «Якщо б кожен крок органів був пов'язаний з настанням заздалегідь визначених наслідків, то ці органи були б неспроможні активно впливати на процеси, що відбуваються в житті, а їх діяльність у значній мірі втратила б творчий характер» [1, с. 54].

Отже, орган (посадова особа) виконавчої влади не завжди отримує з припису правової норми конкретну відповідь на питання, як вирішити певну справу в тому чи іншому випадку, щоб рішення було найоптимальнішим, найкориснішим і доцільним як з точки зору особи, так і з точки зору органу. Орган повинен мати власне розуміння суспільного інтересу, актуальної державної політики й на підставі приписів приймати найкращі рішення. Проте на формування цього розуміння впливають такі фактори, як принципи й цінності, закріплені в загальнообов'язковому праві та Конституції. Однак у тому випадку, коли правовий припис, не встановлюючи конкретного варіанта дій, наділяє орган певним ступенем свободи у вирішенні індивідуально-конкретної адміністративної справи й прийнятті оптимального рішення, йдеться про адміністративний розсуд, який означає можливість вибору в широких межах, встановлених правовою нормою.

Д.М. Чечот визначив розсуд як право органу чи посадової особи приймати рішення за власною волею, що не пов'язана рамками його законності [2, с. 21].

Зарубіжний дослідник А. Барак з цього приводу писав, що вільний розсуд – це повноваження, надані особі, яка наділена владою, вибирати між двома або більше альтернативами, коли кожна альтернатива законна. Отже, це вибір лише із законних альтернатив. Якщо законна альтернатива відсутня, не може бути мови про розсуд [3, с. 11].

Історія Українського права в ХХ ст. нам більше знайома й можна з упевненістю сказати, що й в цей період також мали місце різні підходи до визначення правомочностей судових органів у глумаченні нормативних правових актів. Період відносної стабільності (або, як говорили про 70-і рр. ХХ ст., Період «застою») характеризується жорстким нормативним регулюванням діяльності судових органів, яка повинна здійснюватися в суворих рамках, окреслених для неї законодавцем.

У зв'язку з тим що у вітчизняному кримінальному процесі тривалий час панувала доктрина оцінки доказів за внутрішнім переконанням суб'єкта доказування, необхідно, на наш погляд, відмежувати дане поняття від поняття суддівського розсуду.

Внутрішнє переконання, як і суддівський розсуд, – елемент оцінки доказів.

Внутрішнє переконання – це вільне від думки інших осіб стійке й морально обґрунтоване психічне ставлення суб'єкта доказування до якості й кількості необхідних і достатніх елементів, що складають зміст поняття доказів, що виступає в якості методу й результату оцінки доказів. Внутрішнє переконання – категорія, що виражає суб'єктивне ставлення до об'єктивної дійсності, засноване на оцінці всіх доказів, досліджених у ході судового слідства. На думку О.Е. Яцишиної, у сучасних умовах принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням означає, по-перше,

прерогативу особи, ведучого справу в області оцінки доказів, і зокрема те, що суддя не вправі переказати її на когось або керуватися оцінкою, даною іншою особою. По-друге, те, що закон не наказує, якими доказами повинні бути встановлені ті чи інші обставини, не встановлює заздальгідь сили доказів, переважного значення видів доказів, кількісних показників достатності для того чи іншого рішення в справі. Усяка спроба наділити доказ встановленою силою неприпустима. По-третє, внутрішнє переконання повинно спиратися на достовірні факти і ґрунтуватися на перевірених і розглянутих у суді доказах. По-четверте, суддя не пов'язаний оцінкою доказів, яку дали інші особи або органи в попередніх стадіях процесу або в межах даної стадії [4, с. 63].

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що поняття суддівського розсуду в кримінальному процесі ширше, ніж оцінка доказів за внутрішнім переконанням судді, так як суддівський розсуд може розглядатися не тільки як елемент процесуального доказування, але й як більш емне категоріальне поняття, що охоплює вибір можливих альтернатив при проведенні різних процесуальних дій і прийнятті процесуальних рішень.

Проблема суддівського розсуду в процесі оцінки судом обставин справи є дуже складною.

Це обумовлено тим, що, по-перше, життєвий і професійний досвід суддів не однаковий, що неминує веде до відмінності між ціннісними орієнтаціями кожного з них і відповідно може призвести до неоднакової оцінки різними судами одних і тих же доказів. По-друге, воля законодавця й воля правозастосовувача не завжди тотожні. По-третє, суддівський розсуд може бути «плановим» у тих випадках, коли законодавцем спеціально створюється певний простір, у рамках якого правозастосовувач може діяти самостійно з урахуванням обставин справи та інших факторів, а може бути й «стихийним», вимушеним, коли законодавцем допущені недоробки у формулюванні правових норм, прогалини.

У сучасних умовах роль моральних оцінок і суддівського розсуду зростає в зв'язку з ускладненням суспільних відносин, зростанням економічної активності громадян, усвідомленням наявності в них прав, що захищаються судом, і відповідним розширенням повноважень суду за дозволом соціальних конфліктів. У зв'язку з цим як ніколи виникає необхідність звернення суддів до моральних категорій, і це обумовлено тим, що законодавство відстає від різноманіття в соціально-економічному розвитку країни. Виникає підвищена потреба у втручання суду у вирішення конфліктів різного роду, що передбачає заповнення прогалин права моральними категоріями.

Застосування правових норм, як вказує професор Н.В. Радутная, припускає суб'єктивний розсуд у рамках права, інакше його застосування може перетворитися на свавілля, але не меншу небезпеку становить безроздільний розсуд, ігнорує норми закону, права. Тому важливо визначити, в яких випадках прийняття рішення судом передбачає оцінку обставин, пов'язану з особистим розсудом судді, і які межі такого розсуду [5, с. 52]. При цьому ми виходимо з незаперечного факту, що право має моральну основу, застосовується в поєднанні з нормами моральності, у силу чого питання суддівського розсуду відносяться й до використання в ньому моральних категорій.

Очевидно, що суддівський розсуд не тільки припустимий, але й необхідний як при дослідженні подій, фактів, так і при їх правовій оцінці, так само як і призначенні покарання.

Закон – це не тільки звід правил, виконання яких передбачає проходження простим і ясним процедурам. Багато норм неявно містять у собі неузгоджені компоненти, розуміння й справжнє здійснення яких можливе, тільки якщо суддя розділяє відповідні цінності й володіє потрібними вміннями або здібностями.

Наприклад, стандартна ситуація в діяльності судді – постановою вироку. С.А. Пашин зауважує, що крім способів аналізу та оцінки доказів, відомих правил призначення покарання і т. п., судді повинні володіти спеціальною психологічною технікою, «що дозволяє їм у нарадчій кімнаті відмовлятися від усього особового, що привнесено розглядом кримінальної справи [5, с. 55]. Спокуса відігратися на шкуру підсудного, позивача, відповідача або їхніх адвокатів за образливу поведінку досить велике, але ця спокуса моральній людині слід подолати.

На даному прикладі видно, як практично кожен значимий фрагмент суддівської діяльності становить тугий «вузол» правових, етичних і психологічних складових. Норми професійної моралі фіксують в кодексах поведінки, присягах, клятвах, розпорядчих певний тип моральних взаємин між людьми, які представляються найбільш адекватними з точки зору виконання ними своєї професійної діяльності. Професійна етика займається розробкою та обґрунтуванням цих положень.

Висновки. Таким чином, дискреція в окремих випадках залишилась лише формальною стороною прийняття вищими посадовцями важливих державних рішень. Простіше кажучи, незважаючи на конституційне закріплення, та чи інша посадова особа практично позбавлена можливості приймати рішення «за власним розсудом», так як її рішення вже передбачено діями іншого посадовця, який виступив його ініціатором.

Моральні погляди судді мають важливе значення не тільки в дослідженні та оцінці фактів і подій, у з'ясуванні змісту правових норм, а й у формуванні суддівського розсуду, у заповненні прогалин права. Включення в кримінально-процесуальний закон України етичної категорії совісті свідчить про те, що, по-перше, визнається її значення для правосуддя нарівні з законом; по-друге, відкривається простір для суддівського розсуду; по-третє, підкреслюється значущість оцінки доказів не тільки по встановленню критеріям, а й за критеріями особистісним, які визначаються особливостями моральних цінностей, сформованих у кожного судді, його поглядів, переконань.

Література:

1. Ю.Г. Барабаш. Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. // Університетські наукові записки, 2007. – № 4(24). С. 49-54.
2. Чечот Д.М. Административная юстиция. – Л., 1973. – С. 49.
3. Барак А. Судейское усмотрение / Пер. с англ. – М.: Изд-во «Норма», 1999. – С. 13.
4. Лунев А.Е., Студеникин С.С., Ямпольская Ц.А. Социалистическая законность в советском государственном управлении. – М., 1948. – С. 63.
5. Дубовицкий В.Н. Законность и усмотрение в советском государственном управлении. – Минск: Наука и техника, 1984. – С. 52, 55.

Логінова Н. Н. Дискреційні повноваження суддів: правові та моральні аспекти

Анотація. В статті розглядається поняття дискреційних повноважень суддів: правові та моральні аспекти. Обращається увага на внутрішнє переконання, і судейське усмотрение, як елементи оцінки доказів.

Ключові слова: судейське усмотрение, дискреції, суддя, моральні погляди, внутрішнє переконання.

Loginova N. Discretion judges: legal and moral aspects
Summary. The article discusses the concept of discretionary powers of judges: legal and moral aspects. Draws attention to the inner conviction and judicial discretion, as elements of evaluation of evidence.

Key words: judicial discretion, discretion, judge moral views, inner conviction.